

BÜYÜMEME SÜRECİNDE BİR ARAÇ OLARAK KOOPERATİFLER: ÇİN DENEYİMİ*

Seda ATAY****

Yeliz SARIOZ GÖKTEN *****

Özet: Kapitalizmin temeli olan aşırı üretim, tüketim ve kar güdüsü doğanın tahrip edilmesine yol açmaktadır. Günümüzde doğanın kendi kendini yenileme gücü zayıflamış, bu da büyümeme kavramının literatürde yerini almasında etkili olmuştur. Büyümeme yaklaşımının savunduğu sürdürülebilir, adil, demokratik ve eşitlikçi yeni bir düzen içerisinde kooperatifler de önemli bir yere sahiptir. Toplumsal düzenin ve yerel yönetimlerin dayanışma ve adil paylaşım gibi özelliklere sahip olmasında kooperatiflerin önemli bir etkisi vardır. Genel olarak kooperatifler, yerel değerleri koruyacak şekilde bölgesel sürdürülebilir kalkınmayı sağlama hedefi ile oluşturulmuştur. Küreselleşmenin etkisi ile büyük bir pazar haline gelen Çin'in kooperatifleri destekleyen politikaları her şeye rağmen büyüme hedefinden ziyade sürdürülebilir bir iktisadi düzenin sağlanmasında oldukça önemlidir. Bu çalışmada ilk olarak büyümeme kavramı üzerinde durulacak ardından kooperatifin tanımı ve tarihsel süreci ele alınacak ve son olarak da Çin'de yaygın olarak görülen kooperatiflerin büyümeme sürecindeki rolü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kapitalizm, Büyümeme, Kooperatifler, Çin'de Kooperatifler

Cooperatives as a Tool in Degrowth Process: The China Experience

Abstract: Overproduction, consumption and profit motive, which are the basis of capitalism, lead to the destruction of nature. Today, the self-renewal power of nature has weakened, which has influenced the concept of degrowth to take its place in the literature. Cooperatives have an important place in the sustainable, fair, democratic and egalitarian new order advocated by the degrowth approach. Cooperatives have an important effect on the social order and local governments having features such as solidarity and fair distribution. Generally, cooperatives were established with the aim of ensuring regional sustainable development in a way that would protect local values. The policies of China, which has become a large market with the impact of globalisation, supporting cooperatives are very important in ensuring a sustainable economic order rather than a growth target. In this study, firstly, the concept of degrowth will be discussed, then the definition and historical process of cooperatives will be examined, and finally, the role of cooperatives, which are common in China, in the degrowth process will be revealed.

Key Words: Globalization, Capitalism, Degrowth, Cooperatives, Cooperatives in China

Giriş

Küreselleşme, ekonomilerin daha yoğun ilişki trafiğine sahip olması halinin ekonomik etkileşimi ve kırılganlığı yüksek seviyelere taşıdığı bir süreç olarak özetlenebilir. Küreselleşme sürecinin sebep olduğu baş döndüren gelişmeler devletlerin sosyo-ekonomik, kamusal ve iktisadi başta olmak üzere birçok politikasına yön vermiştir. Küresel entegrasyonun önlenemez bir hâl alması, devletlerin tam etkin olamadığı alanlara toplumların yeni yapılanmalarla çözüm aramasına sebep olmuştur. Kooperatifler bu kapsamda yaygınlık kazanmış yerel yapılanmalar olarak önemlidir. Çünkü sosyal, siyasal ve ekonomik dengesizliklerin halk yararına çözülmesinde güçlü bir alternatiftir. Denetimsiz piyasa ilişkilerine kıyasla daha adil ekonomik ilişkiler için önemli bir örnek olan kooperatifler, küresel rekabetin yarattığı bazı olumsuzlukları azaltmada alternatif olarak düşünülebilir. Anadolu'da imece usulü olarak kendini gösteren kooperatiflerin geçmişi, 1290'larda İsviçre'de mahalli devletlerin kendilerini korumaya alma sürecinde gerçekleştirdikleri uygulamalar kadar eskiye dayanmaktadır. Geçmişten günümüze daha sistemli hale gelerek varlığını koruyan kooperatifler; toplum odaklı, demokrasiye dayalı, esnek, katılımcı, piyasada dengeleyici rol üstlenen, serbest piyasa düzeninin dayattığı kurallara alternatif oluşturan, arz-talep arasındaki üçüncü belirleyicileri aradan çıkartan beşerî

* Bu çalışma Seda Atay tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalında, Doç. Dr. Yeliz Sarioz Gökten danışmanlığında yürütülen " Küçülme Kapitalizm İle Uyumlu Mu?: Küçülme Perspektifinden Çin " başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

**** Seda Atay, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Niğde. sd-atay-sd@hotmail.com 0000-0003-2845-9385

***** Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, Niğde. yelizsarioz@ohu.edu.tr ORCID: 0000-0002-6900- 9017

yapılanmalardır. Verimliliğe odaklanan kooperatiflerin çoğalması büyümeme sürecinde de önemli bir yere sahiptir. Çünkü kooperatifler yerel kalkınmada önemli bir alternatiftir. Kapitalizmin etkisi ile güçlü bir ön kabul haline gelen hale gelen sürekli büyüme gayesi, sürdürülebilirlik nedeni ile sorgulanmaya başlanmıştır. Mevcut tüketim ve üretim tarzının gelecek nesiller için tehdit oluşturmaya başlaması verimlilik üzerine çalışan teorisyenlerin çoğalmasını sağlamıştır. Kooperatifler bu noktada büyüme sürecine farklı bir alternatif oluşturması bakımından önemlidir. Sürdürülebilir bir yaşam için farklı ekonomik, sosyal ve çevresel katkıları olan kooperatifler, ekonomik ve sosyal değerleri yeniden belirleyen yapılanmalardır. Ayrıca gönüllülük ve eşitlik ilkelerini esas alması bakımından da büyümeme odaklı sürdürülebilir bir düzen ile de uyumludur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha çok görülen kooperatifler, dünya ekonomisine yön veren ülkelerde de önemli bir yere sahiptir.

Son yıllarda küresel pazarda büyük bir paya sahip olan ve küresel güç dengelerinde başat aktörlerden olan Çin’de kooperatifler önemli bir aktördür. Yeşil dönüşüm kapsamındaki sürdürülebilir hayat politikalarını benimseme yolundaki Çin, kooperatifler sayesinde özel ve kamu sektörü arasındaki ilişkileri dengelemeyi hedeflemiştir. Yerel yapılanmalara önem veren Çin; daha adil, demokratik ve sosyal bir düzen kapsamında büyümeme sürecine uyumlu adımlar atmaktadır. Bu çalışmada öncelikle büyümeme yaklaşımına ardından da kooperatiflerin doğuş sürecine değinilecektir. Son olarak Çin’deki kooperatiflerin en çok hangi alanlarda görüldüğü ve büyümeme sürecine nasıl eklemlendiği ele alınacaktır.

1. Büyümeme Kavramı

Özellikle 1970 ve sonrası süreçte sömürgeciliğin sebep olduğu çevre ve coğrafi tahribat üzerinden yapılan tartışmaların artması toplumların sosyo ekolojik konularda yeni ve radikal bir dönüşüme girmesini sağlamıştır (Kallis ve March, 2015: 360). Tek bir teorik çerçevesi bulunmayan büyümeme çevresel ve ekonomik krize bir çözüm üretilmesi sürecinde ortaya çıkmıştır (Schneider vd., 2010: 511). Kavram ilk kez Gorz tarafından kullanılmış; Gorz kapitalizmin büyüme fetişi ile büyümeme perspektifi arasında uyumsuzluk olduğuna dikkat çekmiştir. O’na göre büyüme ve sermaye birikimine dayalı olan kapitalist sistemde büyümeme adımlarının atılması mümkün olmaz. Gorz’a göre üretim, tüketim ve çalışma saatleri azaltılmadan yani yaşam biçimi değiştirilmeden büyümeme hedefi gerçekleştirilemez (Sarıöz-Gökten ve Gökten, 2023: 288).

Büyümeme, ekolojik ve toplumsal olarak sürdürülebilirliği temin edecek üretim ve tüketim düzeyinin sağlanması olarak ortaya çıkan, büyüme fetişine bir karşı duruş sergileyen toplumsal bir harekettir (Demaria vd., 2013: 192-193). Kapitalizmin oluşturduğu sisteme ters düşecek şekilde büyümeme hareketi bir ekonomide demokratik ve eşitlikçi yollarla, maddi tüketim ve enerji kullanımı alanlarındaki akışları azaltarak temel insan ihtiyaçlarını sürdürebilmenin sağlanması ile ilgilenmektedir. Kavram daha az üretim ve daha az tüketim mottosunu benimsemiş yeni bir anlayışın dizayn edilmesi şeklinde özetlenebilir (Boillat vd., 2012: 600). Alışlagelmiş ekonomik büyüme ezberine karşı “Büyüme gerçekleşmeden tam istihdam ve ekonomik istikrar nasıl sağlanır?” sorusuna aranan cevaptır (Kallis vd., 2012:172). Refah artışının arkasına saklanmış tek tip tüketim toplumu fikrinin yarattığı toplumsal endişe, ekosistemlerin zarar görmesi, çevresel tahribat, biyolojik çeşitliliğin azalması, iklim değişikliği, süregelen tüketim döngüsünün sürmesinin imkansız olduğunun fark edilmesi, doğal kaynakların tükenme noktasına gelmesi, gelecek nesillerin yaşamının devamlılığı için yaşanan endişeler, sürdürülebilir bir düzenin sağlanmasına duyulan gereksinim büyüme sürecine alternatif bir yaşam tarzı olarak büyümeme fikrinin doğmasında belirleyici olmuştur (Cunico vd., 2022: 1-2). Büyüme güdüsünün yarattığı ekonomik tiranlığa karşı demokratik özgürlüğün ve yeni medeni hakların daha uygulanabilir olması için güçlü bir seçenek olan büyümeme yaklaşımı, sadece demokratik düzenin sağlanmasında değil aynı zamanda demokratik düzende kör nokta haline gelmiş alanlar ve kurumlarda radikal değişiklikler için de vazgeçilmezdir (Deriu, 2012: 553). Büyümeme yaklaşımında sosyal sermayenin, karşılıklı sürdürülebilirliğin,

toplumsal birlikteliğin ve toplumsal ilişkilerin arttırılması teşvik edilmektedir. Ancak bu yolla toplum, çevre ve ekonomi arasında pozitif bir döngünün sağlanması mümkün olabilecektir (Andreoni ve Galmarini, 2013: 64-65).

Dünya çapında nüfus artışları, sanayileşmenin yol açtığı çevresel tahribat, aşırı üretimin bir sonucu olarak doğal kaynaklara ilişkin artan talep bu hızla sürerse büyümenin sınırlarına ulaşılmış olacaktır. Bunun bir sonucu olarak endüstriyel kapasitede ve nüfusta kontrol edilemez şekilde ani düşüşlerin yaşanması muhtemeldir. Sürdürülebilir ekolojik, toplumsal ve iktisadi istikrarın sağlanması için büyüme amacından vazgeçilmesi elzemdir. Yeni her kesimin fırsat eşitliğine sahip olacağı şekilde yeniden biçimlendirilmelidir (Meadows vd., 1972, s. 23-24).

2008 yılında Paris'te düzenlenen “Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Sosyal Eşitlik İçin Ekonomik Büyümeme” başlıklı ilk uluslararası konferans ile tüm dünyada yeni bir süreci başlatmıştır (Cosme vd., 2017: 327-328). Ekolojik yıkımın yarattığı aciliyet ve çevresel sürdürülebilirlik kapitalizm ile uyumlu değildir bu yüzden yerel ve küresel düzeyde insan refahını artırma adına atılan her adım büyüme sürecine ilişkindir. Sosyolojik, ekolojik ve iktisadi olarak kapsamlı bir dönüşümün yaşanması üzerine inşa edilen büyüme yaklaşımında, yapısal olarak gönüllüğün esas olduğu kooperatifler önemli yapılanmalar olarak dikkat çekmektedir (Turgut, 2014: 146-148). Bu yüzden çalışmanın ilerleyen kısmında büyüme sürecinde önemli bir aygıt olan kooperatiflere odaklanılacaktır.

2. Kooperatiflerin Doğuşu ve Gelişimi

Kooperatifler genel anlamda insanlara hizmet sağlama, onlara yardım etme ve onların refahını arttırma amacı taşıyan ve kırsal endüstrinin aktif hale gelmesini, kırsal alt yapının geliştirilmesini ve sürdürülebilir bir yerel düzenin oluşmasını hedefleyen önemli örgütsel yapılanmalardır (Wang vd., 2021: 1-2). Kavram hem yerel hem genel olarak doğrudan kalkınmanın sürdürülebilir olup olmaması ile ilgilidir (Tekin, 2015: 135). Açık üyelik sistemine sahip, özerk dernekler olarak görev yapan, ortaklaşa sahip olunan veya kolektif işletme operasyonları aracılığı ile oluşturulan kooperatifler; sistem üyelerinin ekonomik, kültürel veya sosyal faaliyetlerini desteklemeyi amaçlamaktadır (Lowitzsch ve Hanke, 2019: 140). “Üçüncü Sektör” olarak da adlandırılan bu yapılanmanın topluma ve çevreye saygılı yaklaşımı, sürdürülebilir adil bir düzeni sağlama odaklı olması ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasına olan katkıları onu diğer işletme türlerinden farklı bir yerde konumlandırmaktadır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2013). Bu kapsamda kooperatiflerin en önemli özelliği küreselleşmenin dayattığı serbest piyasa kurallarına kıyasla toplum yararını sağlamada daha etkin olabilmesidir (Bayaner, 2014: 53-58). Ekonomik getirilerini bireysel düzeyde korumak ve geliştirmek amacıyla bir araya gelen insanlar, hem kendileri hem de toplum için önemli ekonomik ve sosyal getirilere vesile olur. Bu bağlamda kooperatifler, zamanla geliri düşük kesimlerin dayanışma kuruluşu olmaktan çıkmış, kendine has yapısıyla ekonomik ve ticari hayatta toplumsal odaklı popüler yapılanmalar haline gelmiştir (Kanlı, 2016: 2). Küreselleşmenin sebep olduğu tahribata karşılık yerel kalkınmanın bir alternatif olarak görülmesi, kooperatiflerin toplumsal düzenin sürekliliğini sağlamada ve ekonomik dengesizlikleri gidermede/azaltmada belirleyici olduğu fikirlerinin yayılmasını sağlamıştır. Bu da kooperatiflere, öncelikli olarak kapitalizmin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sorunları ele almak için kurulan kolektif örgüt olma statüsü kazandırmıştır (Bretos ve Marcuello, 2017: 60-62). Uluslararası Kooperatif Birliği (ICA) kooperatifi, "bireylerin ortak ekonomik, kültürel ve toplumsal ihtiyaç ve taleplerini demokratik olarak yönettikleri bir işletme aracılığıyla karşılamak amacıyla gönüllü olarak oluşturdukları ortaklaşa ve özerk bir örgüt” şeklinde ifade etmektedir (Bayaner, 2014:54). ICA'ya göre bu yapılanmalarda faaliyetler bağımsızdır, cinsiyet farkı yoktur ve politik ya da dini bir örgüte bağlılık mümkün değildir, ulusal düzenlemeler uluslararası işbirliği için ön aşamadır (S.S. Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği, 2024). Genel olarak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınmasının sağlanması, artan eşitsizliğe çare olması, teknolojik gelişmelere iç içe olacak şekilde çalışma hayatının en azından bir kısmının yeniden

örgütlenmesini ve esnekleştirilmesini sağlaması açısından kooperatifler oldukça önemli kuruluşlardır (ILO, 2022: 6).

Tarihsel bir süreç olarak bakıldığında 1291’de İsviçre’deki mahalli yönetimlerin gayri resmi yapılanmaları ile başlayan kooperatifçilik, imece usulü bir topluluk olarak doğmuştur. Bireysel gücün toplumsal güce dönüşmesinin zorunlu olduğu bu dönemlerde bu topluluk sistemsal bir düzen veya resmi bir kurum değildir. Bu yüzden daha çok yardımlaşma ve birlik beraberlik toplulukları olarak işlev kazanmıştır (Öksüz, 1982: 330). Kooperatifçiliğin doğuşu 1832 yılında “Marangozlar Kooperatifi” ile Fransa’da gerçekleşmiştir. Kooperatiflerin oluşturduğu düzenin finanse edilmesi, birikim ve giderlerin belirli bir düzene koyulması ise 1972 yılında kurulan ilk kooperatif bankası ile gerçekleşmiştir (Demir, 2019: 16-17). Modern anlamda kooperatifçiliğin ilk örneği, kötü çalışma şartları ve düşük ücretlerin insanları ortak paydada birleştirmesi üzerine 1844 yılında İngiltere’deki Rochdale kasabasında yirmi sekiz kişiden oluşan bir grup dokuma işçisinin oluşturduğu “Rochdale Adil Öncüler Birliği” isimli yapılanmadır (Kanlı, 2016: 7).

Sanayi Devrimi’nin de etkisi ile on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle tarım alanında daha çok görülen kooperatifçilik hareketi, ticaretin gelişmesine ve finansal ihtiyaçların artmasına yol açmış bu da tarım, çiftçilik, enerji gibi farklı alanlarda kooperatiflerin kurulmasında öncü rol oynamıştır (S.S. Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği, 2024). Bu kooperatifler, 1930’dan bu yana dünya genelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde giderek artmaktadır. 1929 Krizi’nin sebep olduğu olumsuz süreç bu kooperatiflerin yaygınlaşmasında en etkili olaydır. Krizin yıkıcı etkisi yenilenebilir enerji odaklı kooperatiflerin enerji üretimini yeniden planlaması için tetikleyici olmuştur (Ayanoglu, 2002: 2-3). Bu kapsamda enerji kooperatiflerinin kurulmasına duyulan ihtiyacın esas sebebi; daha az enerji kullanımı sağlama odaklı planları işlevsel hale getirmektir. Buna ek olarak, devletten ve üçüncü taraflardan bağımsız, istihdam yaratmaya ve sürdürülebilir kılmaya odaklanan, iç işleyişleri üye işçilerin demokratik katılımına dayalı işçi kooperatifleri de serbest piyasa düzeni içinde var olmaya çalışan arayışlar olarak son yıllarda yaygınlaşmaktadır (Şahin, 2021:90).

3. Büyümeme Sürecinde Kooperatifler: Çin Deneyimi

Yerel politikaların ve sosyo-ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanmasına olanak sağlayacak iktisadi uygulamaları benimsemeyi amaçlayan ve üreticiler ile tüketicilerin beraberliğinden oluşmuş örgütler olarak görev yapan kooperatifler; büyümeme sürecinin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesinde güçlü bir araçtır. Özellikle tarımsal ekoloji, yenilenebilir enerji üretimi ve tüketimi sürecinde kurulan kooperatifler büyümeme sürecinde büyük bir etkiye sahiptir (Cunico vd., 2022: 1-4).

Dünya nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturması bakımından dikkat çeken Çin’in kalkınmayı sağlamada ve kalkınmanın sürdürülebilir bir politika haline dönüşmesinde genel yaklaşımı herkesin çalışabileceği koşulları sağlayarak herkesi çalışma sürecine dâhil edebilmektir. Özellikle üretim ve tarımda “takım” olgusunu oluşturmak, bunu yaparken iş bölümü ve paylaşım mantığını benimseyerek servet yaratabilmektir (Brunner, 1969: 301-303). Yaşanan ekonomik olumsuzluklara karşı çıkış kapısı olarak görülen büyümeme fikri, Çin için de önemli bir yaklaşımdır. Çünkü Çin’de süregelen ekonomik büyümenin satın alma gücünü artırmasına rağmen sadece rakamlarda kalmış olması ve ülkedeki gelir dağılımı sorununa çözüm üretememesi, büyümenin refaha yeterince dönüşmediğinin kanıtıdır. Ekosozyalizm kapsamında sistemin yeniden düzenlenmesi, büyümeme fikri ile uyumlu olup kırsal yeniden yapılanmayı mecbur kılmaktadır. Bu da toplumsal mülkiyet odaklı oluşan kooperatifler ile iç içe geçmiş bir süreci doğurmaktadır (Alcock, 2019: 261-263). Bu kapsamda Çin’in büyümeme üzerine geliştirdiği başlıca üç büyük stratejisi olan yeşil tarım devrimi, temiz enerji devrimi ve sürdürülebilir kentleşme devrimi çok büyük öneme sahiptir. Yeşil finans alanında çalışmaları ile öne çıkan Çin politikaları, çevre sorunlarının çözümüne katkı sağlanması çatısı altında

birleşmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirdiği politikalarda tarım, endüstri, yenilenebilir enerji, ekoloji gibi konuları ön plana almıştır (Gürcan, 2021: 8-13). Çin ulusal politikası için kooperatifler, mali ve endüstriyel düzenin sağlanması sürecinde belirleyici etkiye sahip olması açısından hayattır. Çünkü kooperatifler, şirketlerden daha farklı bir yapıya sahip olmaları sebebi ile mali ve endüstriyel politikaların eksiklerini gidermede alternatif görev üstlenmektedir (Members of the American Council Staff, 1941: 210). Kooperatifler, Çin'in kırsal bölgelerinde yoksulluğun azaltılmasında ve kalkınmanın bölgesel olarak daha geniş alanlara yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Wang vd., 2021: 2). Çin'de ilk olarak 1920'li yıllarda kırsal bölgelerdeki kıtlık ile savaşmak ve daha adil bir sistem sağlamak amacıyla kurulan kooperatifler, 1930 ve sonrasında "Endüstriyel Kooperatifçilik Hareketi"yle birlikte artış göstermiştir. Kooperatifler Çin'de ilk olarak pazarlama, tedarik, kredi sağlama gibi alanlarda faaliyet göstermiştir. Çin Devrimi izleyen süreç daha eşitlikçi, kalkınmacı arayışlara sahne olmuştur. 1954 yılında tarım sektöründe düzenlenen I. Çin Kooperatifleri Ulusal Kongresi kapsamında "Çin Tedarik ve Pazarlama Kooperatifleri Ulusal Birliği'nin (ACFSMC)" kurulmasıyla da büyük bir ivme kazanmıştır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2015). Bu anlamda dünyanın en büyük kooperatiflerinden biri olan CHINA CO-OP, kooperatifler arası iş birliğinin sağlanmasında önemli bir Çin yapılanmasıdır (Wangshu, 2105: 1).

Çin'in tarım sektöründe yaşadığı bazı sıkıntılar kooperatiflerin çoğalmasında önemli bir yere sahiptir. Söz konusu sorunların sebep olduğu toplumsal zararlar, kolektif eylemlerin gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Bu durum Çin'in, çevre dostu politikalar kapsamında çevrenin etkili ve doğru kullanımını sağlamak için kooperatiflere önem vermesinde itici güç olmuştur (Yu vd., 2023:1). Çin'in kooperatifçilik düzeninde, tarım kooperatiflerinin yanı sıra endüstri kooperatifleri de iktisadi hayatın gelişiminde önemli bir güç olmuştur. Endüstriyel kooperatiflerinin sürekli büyüyen yörüngelerinin olması Çin'de işbirlikçi yaklaşımları popüler hale getirmekle kalmamış Çin'in ulusal düzenine de katkı sağlamıştır (Barnett, 1940: 164-165). Kooperatiflerin oluşmasında 1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'nin eşitlikçi, kamusal mülkiyet esaslı politikalar belirlemesi önemli bir gelişme olarak tarihe geçmiştir. Çünkü 1949 öncesi yoksul bir ülke olan Çin, tarımın yanı sıra endüstri üzerine de yeni yapılanmalara gereksinim duymuştur (Brunner, 1969: 309- 310). Tarımsal kalkınma, sadece ağır sanayileşme hedefi değil aynı zamanda hafif sanayinin gelişimi açısından da oldukça büyük öneme sahipti. Bu amaçlara ulaşılabilmesi için küçük, geleneksel köylü ekonomisinin yerini Birinci Beş Yıllık Plan kapsamında sosyalist kooperatif örgütlenmesine bırakması gerekiyordu (Gökten, 2012: 127-129). Bunu yeterli bulmayan 1950'lerin sonunda uygulanan "İleri Doğru Büyük Yürüyüş" olarak adlandırılan iddialı politikalar bütünü, Çin ekonomisinin tarım odaklı yeni çalışmalara yönelmesine ve sanayileşmeyi kırsal bölgelere taşıma deneyine sebep olmuştur (Dibo ve Aytac 2017: 166). 1980 sonrası reform ve dışa açıklık politikası kapsamında kırsal ekonomi canlandırılarak istikrarlı bir ekonomik süreç hedeflenmiş ve köy yardımlaşma kooperatiflerinin yeniden canlanması sağlanmıştır. Tarım kredi kooperatifleri çoğalmış ve tarım kredi kooperatif bankaları kurulmuştur (Zumulaity, 2010: 54-55). Çiftçi ve tarım kooperatiflerinin kurulması ve çoğalmasında en büyük sebep; Çin'de gerçekleştirilen işbirliklerinin uzun ömürlü olmama tehlikesinin oluşturduğu risk ve sürdürülebilirliğinin ciddi zorluklarla karşı karşıya olmasıdır. Bu durum çok boyutlu sürdürülebilir kalkınma düzeninin devamlılığına hizmet edilmesinde ekonomik ve sosyal kalkınmayı ön planda tutan Çin'in, çevresel boyutları hesaba kattığı daha kapsamlı yeni stratejiler oluşturmaya sebep olmuştur. Bu da farklı alanlarda kooperatiflerin kurulmasını sağlamıştır (Zhong vd., 2022: 982-984).

1970 ve sonrasında Çin'de toprak mülkiyeti üzerine yapılan reformlar, çoğu çiftçinin geçim kaynağı için yeterli imkânı sunmuş olmasına karşın toprakların bölünmesine sebep olmuştur. Modern tarımın gelişmesine engel olan bu bölünmeler ileride tarım kooperatiflerinin çoğalması için itici güç görevi görmüştür. Tarımsal modernizasyonu yaygınlaştırmayı hedefleyen Çin için tarım kooperatifleri ülke içindeki çiftçi gelirinin artırılması, tarım

sektörünün kalkınmasını sağlaması ve çevresel zararın azaltılması sürecinde etkili bir araç olmuştur (Deng vd., 2021: 1). Bu kapsamda tarım kooperatifleri, sürdürülebilir bir yaşam düzeni üzerine odaklanan Çin'in kendi topraklarında tarım entegrasyonunu sağlaması ve dağınık arazilerin işlevli hale getirilmesi için önemli bir organizasyon yapısı olma özelliği taşımaktadır (Qu vd., 2023: 1-3).

2000 ve sonrası dönemde Çin'de sosyalist ve kapitalist bileşenleri entegre etme çalışmaları hız kazanmış bu durum kırsal kesimlerdeki çiftçi kooperatiflerinin profesyonelleşmesini sağlamıştır. Tarımsal işletmelerin çiftçileri de içine aldığı daha sistematik bir yapılanma oluşmuştur (Chen ve Scott, 2014: 36). Bu yapılanmalar tarımsal üretimin çevreye verdiği zararı azaltmada, yeşil yaşam döngüsünün devamlılığında, ekonomik ve çevresel maliyetin azalması kapsamında Çin'e göreceli fayda sağlamıştır (Deng vd., 2021: 3). 2008 yılında çevresel olarak sürdürülebilir tarım ve çiftçilik uygulaması sağlamak amacı ile resmi olarak "Bir Numaralı Merkezi Belge" yayınlamış, küçük ölçekli çeşitli paydaşlar için resmi adım atmıştır. Bu da çiftçi ve tarım çalışanları için kooperatiflerin benimsenmesinde ve teşvikinde önemli rol oynamıştır (Liang vd., 2023: 742-743). 2010 yılında Çin'in Uluslararası Kooperatifler Birliği'ne üye olması önemli bir gelişmedir. Çünkü gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılması, kadın ve erkek arasındaki fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik adımlar atılması, çevrenin de dahil edildiği toplumsal yeni düzenin temin edilmesi gibi birçok yeni stratejileri gündemine alan Çin için, birçok ülke kooperatifi arasında yaşanacak yakınlaşmanın önü açılmıştır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2015). Devamında Birleşmiş Milletler tarafından 2012 yılının "Uluslararası Kooperatifler Yılı" ilan edilmesi, gelişmiş birçok ülkenin bölgesel kalkınma stratejileri ile bütünleşmesi için atılmış bir adım olması bakımından önemlidir. Kooperatiflerin demokratik yapısı, iktisadi açıdan güven sağlanmasında belirleyici olmuştur. Sosyal sermayenin oluşması ve artması için de yönlendirici etki sağlamıştır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2013).

2017 yılında Çin hükümeti tarafından benimsenen "Kırsal Canlandırma Stratejisi" kooperatifleri canlandırma odaklı bir proje olması sebebi ile önemli bir gelişmedir. Çünkü kooperatifler; hükümet tarafından insanlara hizmet etme, yardım etme ve onları zengin hale getirebilme yolunda önemli yapılanmalar olmuştur (Wang vd., 2021: 2-3). Buna ek olarak sürdürülebilir yeşillendirme planlamaları için önemli bir sosyal faaliyet yeridir. Hükümetler ve sivil toplum örgütlerine yeşil tarımın teşviki için de etkili olmuştur (Yu vd., 2023: 2).

Son yıllarda Çin'in büyüyen ekonomisinin en büyük sıkıntılarından biri de kullandığı enerji miktarını düşürememesidir. 2009 yılında Çin'in toplam enerji tüketiminin 3,1 milyar standart eşdeğer kömüre ulaşır sınıra dayanması 2009 sonrasında yenilenebilir enerji odaklı yeni yapılanmaların çoğalmasında etkili olmuştur (Zhao vd., 2011: 1105- 1106). Çevresel hasar kontrolü zor bir hale gelmiştir. Bu durum Çin'in enerji reformu kapsamında yenilenebilir enerji çalışmalarına ve uygulamalarına yönelmesine sebep olmuştur (Lai ve Warner, 2014: 148-149). Yenilenebilir enerji kaynakları üzerine yapılan çalışmalar günümüz iklim koşullarında çok önemli bir gelişmedir ve yeşil bir düzenin sağlanması sürecinde adeta belkemiği niteliğindedir. Güneş, rüzgâr ve hidrojen üzerine kurulu enerji düzenleri başta olmak üzere Çin gibi enerji kaynaklarına çok sık başvuran ekonomiler için elzemdir. Bu yüzden Çin'de yenilenebilir enerji konusunda atılan adımların çoğalması yaşanabilir bir düzen için önemlidir (Kılıkış, 2022: 12-15). Bu açıdan Çin, özellikle rüzgâr enerjisi kapsamında yenilenebilir enerji kooperatiflerini önemsemesi sebebi ile küresel aktörler tarafından destek görmüştür. 2002'de AB-Çin arasında resmileşen yenilenebilir çevre kapsamındaki programlar, 2010 sonrası daha da popüler olmuştur (Zhao vd., 2011: 1106-1107). Çin'in tarihi İpek Yolu'nu revize etme mantığı ile geliştirdiği Kuşak ve Yol Girişimi'nin, 2019 yılı itibarı ile ICA ve CHINA CO-OP işbirliğine dâhil edilmiş olması önemli bir adım olmuştur. Bu ortak proje alanının genişletilmesi, kalkınmanın sürdürülebilir hale getirilmesinde daha kapsamlı bir yaklaşımı ve kooperatiflerin bu süreçte ne derece önemli olduğunu göstermiştir (Polat, 2021).

Kooperatiflerin kırsal ve kentsel alanlar arasında etkileşim sağlaması ve kamu ile özel sektör arasında üçüncü bir sektör olarak var olması küreselleşmenin oluşturduğu düzende yeni bir yönetim sistemine duyulan ihtiyaç için umut olmuştur (Ödül ve Yavuzaslan, 2007: 1-2). Son yıllarda durgunluk konjonktüründe bulunan küresel ekonomiye karşın Çin'in ekonomik başarısı, ekonomiyi nispeten katılımcı yönetim ve toplum kaygısı ile harmanlayan kooperatiflerin sosyal ve ekonomik aktörler haline gelmesi ile mümkün olduğu söylenebilir (Yu ve Huang, 2018: 17-19). Uzmanlaşmanın yaygın hale gelmesi, doğudan batıya doğru çiftçi kooperatiflerinin gelişmesini sağlamış ve tarım kooperatiflerinin yüksek kaliteli ürünlerin çoğalmasına etki etmesine önayak olmuştur. Kooperatifler ayrıca sürdürülebilir bir kalkınma için adımların atılmasına ve yaşam kalitesinin artırılmasına, yoksulluğun azaltılmasına da önayak olmuştur (Liu ve Zhang, 2023: 1-2). Ek olarak sendikalaşma, demokratik merkeziyetçi sistemi güçlendirmiş, hakların garanti altına alınmasında öncü olmuştur. Bu durum katılımcı düzenin köklenmesi için pozitif bir katkı sağlamıştır (Liu, 2021: 85). Karşılıklı olarak mali yardımlaşma, dayanışma, ortak işbirliği ilkelerine dayalı olarak oluşturulan kooperatifler yerel kalkınmayı sağlamak için çoğalmıştır (Paksoy, 2023: 3784-3785). 1950'lerden itibaren hayat kurtaran kırsal kooperatifler, yirmi birinci yüzyılda kırsal canlanma ve ortak refah düzeninin kurulması için adeta can simidi görmüştür. "Gōngxīāoshè" adındaki tedarik ve pazarlama kooperatifleri, yoksul çiftçilere destek olmuş devlet eli ile yardımlaşmanın önü açılarak hem doğa dostu üretim hem de daha adil bir düzen oluşmuştur. Tarımsal ürünler için verim sağlanırken aynı zamanda dayanışma ve adil dağıtım sağlanmış buna ek olarak doğa dostu yeni bir düzene geçme arayışları hızlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası artan kooperatifçilik; sosyalist ideoloji ile var olmuş Çin gibi ülkelerin, insanlığa dost bir ekosistemin kurulmasında öncülük etmesini sağlamıştır (Köne vd., 2024: 13). Kuşak ve Yol Girişimi'nde katılımcı ülkeler arasında demiryolları, karayolları, hava alanları ve liman inşaatları ile sulama kanalları ve barajlarda çalışması planlanan işçilerin yerel kooperatifler aracılığı ile istihdam edilmeleri hedeflenmiştir. Çünkü bu işçilerin mesleki eğitim yolu ile gelişmesine katkı sağlanmasında ve sağlanan istihdamın insan onuruna uygun bir düzeye getirilmesinde kooperatifler, diğer işletmelerden daha sorumlu hale geleceği için yerel toplumlar arasında daha yaygın hale gelecektir (Polat, 2021).

Sonuç

Kooperatifler istihdam yaratması ve yerel ekonomik kalkınmanın sağlanmasındaki rolü sebebi ile sosyo ekonomik, demokratik düzenlerdir. Ayrıca yerel, küçük ölçekli oluşan yapılar olması sebebi ile küreselleşme ve kapitalizmin yarattığı ulus üstü düzene ters düşmektedir. Kooperatiflerin varlığı işbölümü ve bölüşüm sürecinde yeni bir düzen oluşturmuş, üretim ve bölüşüm sürecinde benimsenen kapitalist düzene sınırlı da olsa alternatif olmuştur.

Tarihsel olarak küçük, toplumsal ve demokratik yapılanmalar olarak kooperatiflerin doğuşu, sürekli ve düzenli bir büyüme sistemine isteksiz toplum kesimlerinin çok eski tarihten bu yana var olduğunun kanıtı niteliğindedir. Kooperatiflerin büyümeme süreci ile ilişkisi, insanların ekonomik hedeflerine ulaşması doğrultusunda başlamıştır. Kooperatiflerin hedefi; sabit maliyetleri düşürmek, pazarlama tekniklerini iyileştirmek, satış ve ciroları artırmak ve maliyetler ile bilgileri paylaşmak şeklinde özetlenebilir. Tek amacın kâr ve sermaye birikimi güdüsü olmasından vazgeçilmesi, toplumun ve insanların ihtiyaçlarını gidermenin ve onlara fayda sağlamanın temel amaç haline gelmesi sürecinde kooperatifler oldukça önemli bir kurumdur. Bu kapsamda yerel ekonomileri destekleyen dayanışmacı yeni bir düzen oluşmuştur. Böylece sadece daha adil ekonomik bir düzenin yanı sıra sosyal sermayenin artışına da destek olmuştur. Yerel üretim ve tüketim, büyümeme süreciyle uyumlu bir biçimde yeni ekonomik ve toplumsal anlamda sürdürülebilir bir düzeni mümkün kılmıştır.

Çin'in sürdürülebilir yaşam kapsamında geliştirdiği çevre politikalarında kooperatiflerin çoğalarak süreci desteklemesi küresel düzen için örnek teşkil etmektedir. Özellikle tarım, çiftçi ve enerji kooperatiflerinin yaygın görüldüğü Çin, dünyada yaşanan

büyüme krizine alternatif olan bu yapılanmaların önemli bir örneğidir. Yüz yılı aşkın süredir kooperatiflere önem veren Çin ekonomisi gelişimi, dönüşümü, reformu, iyileştirmeyi ve ekonomiye yeni fırsatlar sağlamayı hedeflemiştir. Bu hedefleri ortak refahı artırma amacı ile belirlemiştir. Kooperatifler aracılığı ile küçük üreticileri ve yoksulları ekonomik sürece entegre ederek insanlık için önemli bir yol açmıştır. Yerel kalkınmada, tarımda ve üretimde daha verimli çalışmalar yapılması için öncülük etmiştir. Üretim ve tüketim süreçlerinin kooperatifler aracılığıyla planlanması dost bir ekosistem için önemli gelişmeler olarak tarihe geçmiştir. 2035'e kadar Çin'de büyük ölçüde yeşil, düşük karbonlu ve döngüsel bir ekonomi şekline geçmeyi hedeflemiş olması ekolojik kent yapılanmaları için umut vericidir. Çin'in yeni küresel yaklaşımında belirleyici olan yeşil tarım politikası, yenilenebilir enerji politikası ve eko- köy projelerinde kooperatifler; demokratik, yerel, adil, sosyolojik ve ekonomik önemli yapılanmalar olarak yer bulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alcock, R. (2019). "The New Rural Reconstruction Movement: A Chinese Degrowth Style Movement?". *Ecological Economics*, 161, 261-269. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.03.024>.
- Andreoni, V., & Galmarini, S. (2013). "On the Increase Of Social Capital in Degrowth Economy". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 72, 64-72. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.02.006>.
- Ayanoğlu, G. G. D. (2002). "Dünya Örnekleri ile Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri". *Enerji Uzmanları Derneği Enerji Piyasası Bülteni*, Sayı 31. <https://ticaret.gov.tr/data/5d41e48b13b87639ac9e02df/477d0ccd086fd881451d344775848dd8.pdf> (E.T. 01.01.2025).
- Barnett, R. W. (1940). "Chinese Industrial Cooperatives Consolidate Gains". *Far Eastern Survey*, 9(14), 164-165. <https://doi.org/10.2307/3021532>.
- Bayaner, A. (2014). "Kooperatiflerin ekonomideki rolü". *Akdeniz IIBF Dergisi*, 14(28), 53-70.
- Boillat, S., Gerber, J. F., & Funes-Monzote, F. R. (2012). "What Economic Democracy for Degrowth? Some Comments on the Contribution of Socialist Models and Cuban Agroecology." *Futures*, 44(6), 600-607. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2012.03.021>.
- Bretos, I., & Marcuello, C. (2017). "Revisiting Globalization Challenges and Opportunities in the Development of Cooperatives". *Annals of Public and Cooperative Economics*, 88(1), 47-73. <https://doi.org/10.1111/apce.12145>.
- Brunner, N. (1969). "Çin Ekonomisi". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3), 301-336.
- Chen, A., & Scott, S. (2014). "Rural Development Strategies and Government Roles in the Development of Farmers' Cooperatives in China". *Journal Of Agriculture, Food Systems, And Community Development*, 4(4), 35-55. <http://dx.doi.org/10.5304/jafscd.2014.044.005>.
- Cosme, I., Santos, R., & O'Neill, D. W. (2017). "Assessing the Degrowth Discourse: A Review and Analysis of Academic Degrowth Policy Proposals". *Journal Of Cleaner Production*, 149, 321-334. <http://eprints.whiterose.ac.uk/112000/>. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.02.016>.
- Cunico, G., Deuten, S., & Huang, I. (2022). "Understanding the Organisational Dynamics and Ethos of Local Degrowth Cooperatives". *Climate Action*, 1(1), 1-26. <https://doi.org/10.1007/s44168-022-00010-9>.
- Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F., & Martinez-Alier, J. (2013). "What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement". *Environmental Values*, 22(2), 191-215. doi: 10.3197/096327113X13581561725194.
- Demir, A. U. (2019). *Enerji Kooperatiflerinin Sürdürülebilir Kalkınmadaki Roller ve Avrupa Birliği Deneyimi*. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış

- Master Tezi, Giresun. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/87606>. (E.T.11.12.2024).
- Deng L, Chen L, Zhao J, Wang R (2021) “Comparative Analysis on Environmental and Economic Performance of Agricultural Cooperatives and Smallholder Farmers: The Case of Grape Production in Hebei”, China. *Plos One* 16(1): e0245981. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0245981>.
- Deriu, M. (2012). “Democracies with a Future: Degrowth and the Democratic Tradition”. *Futures*, 44(6), 553-561. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2012.03.016>.
- Dibo, M., Aytaç, D. (2017). “Çin’de büyüme ve kalkınma: binyıl kalkınma hedefleri kapsamında bir değerlendirme”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 165-186. <https://doi.org/10.18037/ausbd.417293>.
- Gökten, K. (2012). *Çin Yüzyılını Anlamak*. Ankara: Notabene.
- Gürçan, E. C. (2021). “Çin’in Çevre Politikalarının Ekolojik Uygarlığa Doğru Gelişimi”. *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 2(3). 7-25.
- ILO. (2022). Kooperatiflerin Ölçülmesi, Kooperatif İstatistiklerine İlişkin ILO Rehberi Üzerine Bir Bilgilendirme Kılavuzu. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@ilo-ankara/documents/publication/wcms_885560.pdf. (E.T. 20.01.2025).
- Kallis G., & March H. (2015). “Imaginarities of Hope: The Utopianism of Degrowth”, *Annals of the Association of American Geographers*, 105(2), 360-368. <https://doi.org/10.1080/00045608.2014.973803>.
- Kallis, G., Kerschner, C., & Martinez-Alier, J. (2012). “The Economics of Degrowth”. *Ecological Economics*. 84, 172-180. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.08.017>.
- Kanlı, İ. B. (2016). “Sürdürülebilir Gelişmeyi Sağlamada Stratejik Bir Araç: Mahalle Kooperatifleri”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. 25(3), 1-34.
- Kılıks, B. (2022). “Yeşil Hidrojen: Kuşak Ve Yol Girişimi’nin Ortak Bağı”. *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi (BRIQ)*, 3(3), 6-20. <https://orcid.org/0000-0003-2580-3910>.
- Köne, A. Ç., Şahin, Ç. E., Öngel, F. S., Yıldırım, U. D., & Yıldırım, M. C. (2024). *Kooperatifler*. <https://korteksakademi.com/wp-content/uploads/2024/04/Korteks-Akademi-GIZ-Dunyada-ve-Turkiyede-Kooperatifler.pdf> (E.T.01.11.2024).
- Lai, H., & Warner, M. (2014). “Transformation of China’s Energy Sector: Trends and Challenges”. *Asia Pacific Business Review*, 21(1), 147–153. <https://doi.org/10.1080/13602381.2014.939900>.
- Liang, Q., Ma, K., & Liu, W. (2023). “The Role of Farmer Cooperatives in Promoting Environmentally Sustainable Agricultural Development in China: A Review”. *Annals of Public and Cooperative Economics*. 94(3). 741-759. <https://doi.org/10.1111/apce.12444>.
- Liu, Y. (2021). *Çin Halk Cumhuriyeti’nde Sendikacılık= Trade Unionism in The People’s Republic Of China.*, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Basılmamış Master Tezi. Sakarya. <https://hdl.handle.net/20.500.12619/98486>. (E.T. 12.01.2025).
- Liu, X., & Zhang, X. (2023). “The Impact of the Digital Economy on High-Quality Development of Specialized Farmers’ Cooperatives: Evidence From China”. *Sustainability*. 15(10). 7958. <https://doi.org/10.3390/su15107958>.
- Lowitzsch, J., & Hanke, F. (2019). *Renewable Energy Cooperatives*. Edited by J. Lowitzsch. Energy Transition: Financing Consumer Co-Ownership in Renewables, Palgrave, Macmillan. 139-162.
- Meadows, Donella.H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers ve William W. Behrens III (1972), *Limits to Growth*, (New York: Universe Books).

- Members of the American Council Staff. (1941). "Chinese Industrial Cooperatives Marking Time. *Far Eastern Survey*", 10(18). 208-213. <https://www.jstor.org/stable/3021915>. (E.T. 22.11.2024).
- Ödül, M., Yavuzaslan, S., (2007). "Küreselleşen Dünyada Üçüncü Sektör Kooperatifçilik", IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi (19-21 Ekim 2007) Çanakkale. <https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin/detay/105486>. (E.T. 22.11.2024).
- Öksüz, E. (1982). "Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye'de Köy Kalkınma Kooperatifleri". *Journal of Social Policy Conferences*, 31, 329-358. Istanbul University.
- Paksoy, H. (2023). "Çiftçi Kooperatifleri ve Kooperatif Bankalarının Gelişim Süreci: Çin Halk Cumhuriyeti Örneği", *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(69):3781-3786. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.72980>.
- Polat, H. (2021). Kuşak ve Yol Girişimi ve Kooperatifler. <https://sosyalekonomi.org/kusak-ve-yol-girisimi-ve-kooperatifler/>. (E.T. 17.09.2024).
- Qu, Y., Zhang, J., Wang, Z., Ma, X., Wei, G., & Kong, X. (2023). "The Future of Agriculture: Obstacles and Improvement Measures for Chinese Cooperatives to Achieve Sustainable Development". *Sustainability*, 15(2), 974. <https://doi.org/10.3390/su15020974>.
- Sarıöz-Gökten, Yeliz ve Gökten K. (2023). "Büyümeme: İmkân ve Sınırlılıklar". *Memleket Siyaset Yönetim*, 18(40), 281-300.
- Schneider, François, Giorgos Kallis ve Joan Martinez-Alier (2010), "Crisis or Opportunity? Economic Degrowth for Social Equity and Ecological Sustainability. Introduction to This Special Issue", *Journal of Cleaner Production*, 18 (6), s. 511–518.
- S.S. Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği. (2024). *Dünyada Kooperatifçilik* (ICA) ve (ICAO), <https://www.orkoop.org.tr/bilgi6a.html>. (E.T. 11.12.2024).
- Şahin, Ç. E. (2021). "Piyasa İlişkileri ile Toplumcu Bir Alternatif Arasında İşçi Kooperatifleri: Potansiyel ve Handikaplar Üzerine Bir Tartışma". *Şirketlerden Kooperatiflere, Rekabetten Dayanışmaya – Tartışmalar, Deneyimler*, F.S. Öngel, U.D. Yıldırım (Ed.), Ankara: Notabene.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2013). Gelişmiş Ülkelerde Kooperatifçilik Uygulamaları. <https://ticaret.gov.tr/data/5d4c10d213b876180c773ff8/GUKU-SON.pdf>. (E.T. 29.11.2024).
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2015). G-20 Ülkelerinde Kooperatifçilik. https://ticaret.gov.tr/data/5d4c0f8d13b876180c773fd5/G20_kitapcik%2002.12.2015%20son%20son%20son.pdf. (E.T. 22.01.2025).
- Tekin, H. H. (2015). "Devlet ve Birey Arasında Bir Güç Alanı Olarak Kooperatifler". *Third Sector Social Economic Review*, 50(2), 135- 151.
- Turgut, G. (2014). "Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Küçülme". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 137-165.
- Wang, M., He, B., Zhang, J., & Jin, Y. (2021). "Analysis of the Effect of Cooperatives on Increasing Farmers' Income from the Perspective of Industry Prosperity Based on the PSM Empirical Study in Shennongjia Region". *Sustainability*, 13(23), 13172. 1-18. <https://doi.org/10.3390/su132313172>.
- Wangshu Z. (2015). "China CO-OP's Education and Training Outreach with Other Cooperatives", <https://www.ilo.org/resource/enterprise-encounters-chinas-co-op>. (E.T. 12.01.2025).
- Yu, L., & Huang, W. (2020). "Non-Economic Societal Impact or Economic Revenue? A Performance and Efficiency Analysis of Farmer Cooperatives in China". *Journal of Rural Studies*, 80, 123-134.
- Yu, L., Nilsson, J., Li, Y., & Guo, M. (2023). "Cooperative Membership and Farmers' Environment-Friendly Practices: Evidence from Fujian, China". *Heliyon*. DOI:10.1016/j.heliyon.2023.e20819.

- Zhao, Z. Y., Zuo, J., Feng, T. T., & Zillante, G. (2011). "International Cooperation on Renewable Energy Development in China a Critical Analysis". *Renewable Energy*, 36(3), 1105-1110. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2010.09.002>.
- Zhong, Z., Jia, F., Long, W., & Chen, K. Z. (2022). "Risk Sharing, Benefit Distribution and Cooperation Longevity: Sustainable Development of Dairy Farmer Cooperatives in China". *International Journal of Agricultural Sustainability*, 20(5), 982-997. <https://doi.org/10.1080/14735903.2022.2041229>.
- Zumulaiti, A. (2010). *Dışa Açıldıktan Sonra Çin Finans Sektörünün Gelişimi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/181955>. (E.T. 11.01.2025).